

ANTOLOGIE POLSKICH PRZEKŁADÓW Z LITERATUR REPUBLIC RADZIECKICH. PREZENTACJA I ANALIZA DANYCH BIBLIOGRAFICZNYCH¹

Abstract

Anthologies of Polish Translations from the Literatures of the Soviet Republics: Presentation and Analysis of Bibliographic Data

Between 1945 and 1989, Poland’s position within the area of political influence of the USSR was reflected in the circulation of translated literature, notably through the significant number of published anthologies of translations from the minor literatures of the nations comprising the Soviet Union. In this article, I highlight the difficulties associated with obtaining bibliographic information on this topic from scattered and chaotic catalogue data. Additionally, I propose various interpretations of these data, sometimes consisting of contradictory information, as well as the absence of information. This presentation also aims to pose research questions arising directly from attempts to manage inconsistent data and to outline the general history of translations of the minor literatures of the Soviet nations in post-war Poland, which emerges from this data. The analysis of bibliographic data I present is also an attempt to show the ways in which Soviet Russia, as a center, facilitated the circulation of translations from the literatures of the Soviet republics. It may serve as a basis for developing research on these literatures in Polish translations, which would, on one hand, illustrate the extent to which their presence in Poland was politically conditioned and how those political factors regulated their reception, and, on the other hand, depict the Soviet empire in an ambiguous role of mediator that simultaneously “brings closer” the literatures of smaller nations and controls their presence in the target culture.

---

¹ Artykuł powstał w ramach grantu NCN OPUS 2020/39/B/HS2/01715 „Stulecie przekładu. Tłumacze i ich twórczość w literaturze polskiej po 1918 roku” pod kierownictwem prof. Magdy Heydel.

Keywords: anthology, translation, Soviet literatures, bibliography, intermediary language

Słowa kluczowe: antologia, przekład, literatury radzieckie, bibliografia, język pośredni

1. Wstęp

Historia przekładu, jak każda historia, powinna być budowana na solidnych fundamentach bibliograficznych. Dotyczy to nie tylko skali mikro, czyli tzw. studiów nad przypadkiem, ale również skali makro, czyli badań nad dużymi zbiorami informacji (*big data*). Analiza ilościowa obszernych danych pozwala uchwycić ogólne tendencje w przepływie tłumaczeń na przestrzeni czasu, potwierdzić lub obalić przyjęte hipotezy, ale też pomaga postawić zupełnie nowe pytania badawcze (Zhou, Sanjun 2016: 115; Paloposki 2018: 15–16). Bibliografie przekładów buduje się najczęściej w oparciu o katalogi bibliotek narodowych jako zbiorów najobszerniejszych, wskutek czego powielają one pewne niedoskonałości czy braki w tychże katalogach (Paloposki 2018: 18). Pomimo swojej niekompletności i chaotyczności wynikającej w dużej mierze ze zmiennych na przestrzeni czasu metod katalogowania zbiorów, stanowią one jednak nieocenione źródło informacji dla dziedzin takich, jak historia przekładu. Owe braki i sprzeczności nie zawsze są bowiem wyłącznie techniczną „usterką” wymagającą korekty lub uzupełnienia – bywają także wskazówką czy też śladem pewnych procesów politycznych i kulturowych, które przekładają się na praktyki wydawnicze i domagają odpowiedniego odczytania i opisu. Choć jak zauważyła Outi Paloposki, im ściślej zawężymy zbiór danych (do interesującego nas zagadnienia), tym większe szanse weryfikacji i opanowania materiału bibliograficznego (Paloposki 2018: 21), inni badacze zaznaczają, że wyczerpująca baza danych nie istnieje i że zawsze pozostanie pewien margines zjawisk-przekładów, który będzie jej umykał (Poupaud, Pym, Torres Simon 2009: 268–269).

Dane, które przytoczę w niniejszym artykule nie są kompletne ani definitywne, ale to właśnie źródła i konsekwencje ich niespójności są interesującym mnie zagadnieniem. Chcę przedstawić analizę danych katalogowych dotyczących antologii przekładów z literatur republik radzieckich na język polski w latach 1945–1989. Ten temat nie doczekał się dotąd naukowego omówienia w Polsce, wymaga więc skompletowania i usystematyzowania materiału bibliograficznego. W niniejszym artykule pokażę nie tylko, jak można ten materiał pozyskać z rozproszonych i chaotycznych danych katalogowych, ale też na jakie sposoby możemy interpretować odnalezione,

niekiedy sprzeczne informacje, a także ich brak. Prezentacja ta ma na celu również postawienie pytań badawczych, które wynikają wprost z prób zapoznania nad niespójnymi danymi oraz nakreślenie ogólnego zarysu historii przekładów małych literatur narodów radzieckich w powojennej Polsce, który z tych danych się wyłania.

Korpus danych bibliograficznych, który będę tu omawiać, został wyodrębniony z katalogu Biblioteki Narodowej na potrzeby projektu „Stulecie przekładu”². Celem projektu realizowanego w Centrum Badań Przekładoznawczych Wydziału Polonistyki UJ pod kierunkiem Magdy Heydel jest opracowanie historii polskiej literatury tłumaczonej po 1918 roku, a dostarczony przez Bibliotekę Narodową zbiór danych bibliograficznych wszystkich opublikowanych w tym czasie tłumaczeń służy jako baza bibliograficzna oraz podstawa do wstępnych analiz ilościowych. Uzupełnienie, systematyzacja oraz weryfikacja merytoryczna pozyskanej bibliografii, mające na celu utworzenie przeszukiwalnej bazy danych, zostały dokonane w ramach projektu badawczo-wdrożeniowego „Ukryta kolekcja: Internetowa baza polskiej literatury tłumaczonej od 1918 roku” realizowanego także w Centrum Badań Przekładoznawczych UJ we współpracy z Projektem Flagowym Digital Humanities Lab UJ oraz BN³. Dane wyjściowe usystematyzowane były według takich kategorii, jak: rok wydania, kraj wydania, język oryginału, język pośredni tłumaczenia, autor, tytuł, tłumacz, miejsce publikacji, gatunek, przynależność kulturowa, współtwórca, wydawca, seria wydawnicza. W toku edycji danych wykonywanej w programie Open Refine do wymienionych powyżej kategorii dodano dodatkowe, wypracowane przez zespół badawczy w celu skuteczniejszego porządkowania zbioru. Jedną z nich jest oznaczenie antologii, czyli publikacji zawierających dzieła wielu autorów.

2. Charakterystyka zbioru danych

Antologie, które będą przedmiotem niniejszego artykułu, można zasadniczo podzielić na dwa główne zbiory, które omówię kolejno poniżej: pierwszy zawiera publikacje osobno zbierające dzieła z poszczególnych republik

---

² Informacje o projekcie: <https://przekladoznawstwo.polonistyka.uj.edu.pl/stulecie-przekladu>.

³ Informacje o projekcie: <https://przekladoznawstwo.polonistyka.uj.edu.pl/ukryta-kolekcja>.

radzieckich, czyli poświęcone w całości twórczości danego kraju, i drugi – przekrojowy, gromadzący w obrębie jednej publikacji dzieła autorów z różnych republik Związku Radzieckiego. Pierwszy zbiór jest stosunkowo łatwy do wyszukania w bazie danych: spośród wszystkich antologii należy wyodrębnić te, dla których języki poszczególnych republik radzieckich zostały wskazane jako język oryginału. Przeszukując katalog/bazę w ten sposób, niemal od razu można zauważyć wyraźną obecność języka rosyjskiego jako drugiego języka oryginału: dla ośmiu z odnalezionych przeze mnie dwudziestu ośmiu antologii przekładów z republik radzieckich w tym zbiorze język rosyjski wskazany był jako jeden z języków źródła tłumaczeń, obok języka danej republiki. Zapisane w ten sposób w katalogu informacje o językach oryginału mogą sygnalizować trzy różne zjawiska: 1) przekład na język polski mógł zostać dokonany za pośrednictwem języka rosyjskiego („język pośredni” tłumaczenia jako odrębna kategoria danych w katalogu został wprowadzony dopiero w XXI wieku, wcześniej natomiast podawany był jako język oryginału); 2) w danej antologii umieszczono utwory rosyjskojęzycznego autora (autorów) z republiki radzieckiej; 3) antologia została opracowana i opublikowana pierwotnie w Związku Radzieckim, a dopiero potem w całości przełożona na język polski. Omawiany zbiór stanowi zatem kolekcję przekładów z języków peryferyjnych, których odbiór i obieg w dużym stopniu kontrolowało centrum, czyli Rosyjska Federacyjna SRR. Nie jest to oczywiście sytuacja nietypowa ani też charakterystyczna tylko dla państw Europy Środkowo-Wschodniej. Johan Heilbron i Gisèle Sapiro, opisując globalny przepływ tłumaczeń na podstawie danych statystycznych, zauważają, że języki peryferyjne bardzo często „komunikują się ze sobą” za pośrednictwem centrum, którym według danych o współczesnym rynku przekładów jest niewątpliwie język angielski (Heilbron, Sapiro 2007: 96). Język rosyjski w epoce powojennej również pełnił rolę centrum (w Polsce tłumaczenia z języka rosyjskiego stanowiły więcej niż jedną czwartą wszystkich publikacji przekładów literackich w latach 1945–1989, tj. niemal sześć tysięcy spośród prawie dwudziestu tysięcy publikacji), z tym że jego pozycja w Europie Środkowo-Wschodniej ugruntowana była nie tyle siłą oddziaływania kulturowego⁴, ile polityczną dominacją nad republikami socjalistycznymi i innymi państwami pozostającymi w strefie wpływów ZSRR. Analiza danych bibliograficznych, którą zaprezentuję poniżej, będzie

---

⁴ Heilbron i Sapiro piszą o trzech typach relacji władzy i zależności między państwami i ich językami: kulturowej, ekonomicznej i politycznej (Heilbron, Sapiro 2007: 95).

również próbą pokazania, na jakie sposoby Związek Radziecki jako centrum pośredniczył w obiegu tłumaczeń z literatur republik radzieckich.

3. Antologie „monograficzne”

Antologie przekładów dzieł z pierwszego zbioru (poświęconych oddzielnie poszczególnym republikom) publikowano właściwie przez cały okres PRL, a w rozkładzie lat publikacji można zauważyć, że najmniej ukazywało się w latach 60. (zaledwie jedna), a najwięcej w latach 50. i 70. (odpowiednio: dziesięć i dziewięć). Nie wydano ani jednej antologii dzieł z Kazachskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, Kirgiskiej SRR, Tadżyckiej SRR ani Turkmęńskiej SRR, pojawiały się natomiast antologie z republik: ukraińskiej, białoruskiej, litewskiej, łotewskiej, estońskiej, gruzińskiej, armeńskiej, azerskiej. Najwięcej antologii publikowały oczywiście największe wydawnictwa: Państwowy Instytut Wydawniczy, Czytelnik (po pięć), Książka i Wiedza (cztery), a dla mniejszych wydawnictw publikacja omawianych tu antologii była częściej jednorazowym przedsięwzięciem (Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Wydawnictwo „Współpraca”). Zwraca uwagę Wydawnictwo Łódzkie, nienależące przecież do największych, a jednak będące wydawcą pięciu tego rodzaju antologii. Wydawnictwo to w latach 80. publikowało serię poświęconą republikom radzieckim, o której nieco więcej napiszę w dalszej części artykułu. W tym miejscu chcę natomiast opisać pokrótce zbiory antologii przekładów z poszczególnych republik.

Dzieła przetłumaczone z języka białoruskiego zgromadzono w trzech antologiach, przy czym jedna z nich to wspomnienia wojenne (*W jednym szeregu: wspomnienia uczestników walk partyzanckich na Białorusi 1941–1944*, Wydawnictwo MON, 1969), a dwie pozostałe to antologie poezji wydane przez Wydawnictwo Łódzkie w 1971 i Ossolineum w 1979 (w prestiżowej serii: Biblioteka Narodowa). W przypadku antologii poświęconych poezji można zauważyć, że gromadzą one przekłady nie tylko tłumaczy mających doświadczenie w tłumaczeniu z białoruskiego (np. Wiktor Woroszyński, Anna Kamieńska), ale także uznanych tłumaczy z języka rosyjskiego, którzy w swoim dorobku nie mieli innych przekładów z białoruskiego (np. Seweryn Pollak czy Leopold Lewin). W publikacji łódzkiej nie podano informacji o języku lub językach, z których dokonano przekładów, natomiast we wstępie do antologii Ossolineum zaznaczono, że „przekładów dokonano z oryginałów” (Huszcza 1978: LV). Być może znajomość języka rosyjskiego

wyposażała tłumaczy w dostateczne kompetencje filologiczne do przełożenia utworów napisanych w języku białoruskim, pozostaje jednak pytanie, czy i na ile znajomość języka rosyjskiego „uprawnia” do tłumaczenia z białoruskiego czy ukraińskiego – jak wpływa na strategie przekładowe poszczególnych tłumaczy i co zostało w ich przekładach utracone.

W wyniku wyszukiwania antologii utworów tłumaczonych z języka ukraińskiego otrzymujemy zbiór składający się z sześciu publikacji – największy spośród wszystkich. Trzy z nich to zbiory przekładów z ukraińskiego autorstwa tłumaczy: Leona Pasternaka (*Czas próby*, Czytelnik 1957), Kazimierza Andrzeja Jaworskiego (*Przekłady poezji ukraińskiej, białoruskiej i narodów kaukaskich*, Wydawnictwo Lubelskie 1972) i Tadeusza Hollendra (*Z poezji ukraińskiej: przekłady*, Czytelnik 1972). Interesujące i warte odnotowania jest przesunięcie nazwisk twórców w obrębie kategorii bibliograficznych: tłumacz jest przez katalogerów przedstawiony jako autor. Antologie te są więc *de facto* prezentowane jako dzieła zebrane danego autora i rzeczywiście wyróżniają się one na tle innych antologii, w większości gromadzących przekłady wielu tłumaczy. Wybór utworów w przypadku trzech powyższych publikacji odzwierciedla zainteresowania tłumacza daną literaturą – jest jej autorskim przeglądem. Jak zauważyła Outi Paloposki, bibliografie w takich wypadkach służą namierzeniu autorów przekładów będących ambasadorami danej kultury i przyczyniających się w dużym stopniu do jej popularyzacji poprzez tłumaczenia w kulturze przyjmującej (Paloposki 2018: 22). Leon Pasternak urodził się we Lwowie i przed wojną oraz w jej trakcie był mocno zaangażowany w ruch komunistyczny i powstające z jego inicjatywy instytucje kulturalne (jak podaje słownik bibliograficzny: „w 1931 był współzałożycielem pisma powstałego z inspiracji Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, «Tryby» [...] a we wrześniu 1940 został przyjęty do Związku Radzieckich Pisarzy Ukrainy i wszedł w skład zarządu oddziału lwowskiego” [Czachowska, Szałagan 1999: 268]). Tadeusz Hollender zajmował się przekładami poezji ukraińskiej w latach 30., a wymieniona powyżej publikacja jest wydanym pośmiertnie zbiorem tych tłumaczeń. Z kolei Kazimierz Andrzej Jaworski jako współzałożyciel i redaktor czasopisma „Kamena” wydawał przed wojną numery monograficzne, poświęcone literaturom słowiańskim i zawierające ich przekłady. O innych tłumaczach-ambasadorach małych literatur republik radzieckich będzie jeszcze mowa w dalszej części artykułu.

Przekłady dzieł litewskich ukazały się w czterech antologiach, z czego jedna została wydana w Wilnie przez Państwowe Wydawnictwo Literatury

Pięknej Litewskiej SRR: *Niespodziewany gość: utwory sceniczne* (1956), pozostałe natomiast to opublikowane już w Polsce antologie poezji i nowel. Warto zauważyć, że bogata wspólna historia Polski i Litwy nie znajduje odzwierciedlenia w liczbie opublikowanych antologii, nie przekłada się na większe zainteresowanie wydawców, tłumaczy i antologistów tym krajem. Tyle samo ukazało się antologii z dziełami łotewskimi i estońskimi (po cztery). Litwa funkcjonuje więc w ówczesnym obiegu wydawniczym antologii jako po prostu jedna z republik Związku Radzieckiego.

W danych bibliograficznych dotyczących antologii utworów estońskich zwraca uwagę postać Ireny Halber – tłumaczki i współtłumaczki dwóch z czterech antologii utworów estońskich. Według informacji katalogowych są to zresztą jedyne przekłady, jakich dokonała. Autorem przekładów do trzeciej w tym zbiorze antologii pt. *Pieśń o niechybnym spotkaniu ze szczęściem: Betti Alver, Artur Alliksaar, Hando Runnel, Jaan Kaplinski: wiersze czterech poetów estońskich* jest Jerzy Litwiniuk – uznany tłumacz literatury rosyjskiej, który przekładał między innymi poezję Achmatowej, Majakowskiego czy Jesienina, ale w jego bogatej twórczości przekładowej nie brakuje też tłumaczeń dzieł mniejszych narodów – na przykład Finlandii, lecz przede wszystkim republik radzieckich (Ukrainy, Białorusi, Łotwy, Armenii, Kazachstanu). Oprócz wspomnianej powyżej antologii utworów estońskich czy publikacji pt. *Ballada o błękitnym wielorybie: wiersze czterech poetów łotewskich*, których Litwiniuk jest wyłącznym tłumaczem⁵, uczestniczył on jako współtłumacz m.in. w wydaniu antologii pt. *Stara poezja armeńska* (PIW, 1970) oraz *Antologii poezji gruzińskiej* (Czytelnik, 1961). Nie we wszystkich tych publikacjach wskazano język, z którego Litwiniuk przekładał, nie wiemy więc, czy znał język białoruski albo ukraiński, czy może, tłumacząc z tych języków, korzystał ze znajomości rosyjskiego. Na pewno tłumaczył bezpośrednio z łotewskiego – wskazuje na to jego przedmowa do tomiku *Ballada o błękitnym wielorybie*. Aby ustalić, czy z gruzińskiego lub armeńskiego tłumaczył bezpośrednio, czy za pośrednictwem rosyjskiego, konieczna byłaby analiza materiałów archiwalnych, o ile się zachowały.

Trzeci kraj bałtycki, będący jednocześnie republiką radziecką – Łotwa – reprezentowany był w Polsce antologiami: *Zorze nad Dźwiną: łotewskie*

⁵ W kontekście wcześniejszych uwag na temat autorstwa warto odnotować, że w wypadku tej publikacji Litwiniuk wskazany jest w katalogu jako tłumacz, a nie jako autor. Ta bibliograficzna niekonsekwencja może stać się przyczynkiem do badań nad działalnością tłumaczy jako antologistów.

wiersze wybrane (PIW, 1972), *Opowiadania lotewskie* (Książka i Wiedza, 1951), *Zielone żagle złudzeń: opowiadania lotewskie* (Czytelnik, 1984) oraz wspomniana wyżej *Ballada o błękitnym wielorybie: wiersze czterech poetów lotewskich* (Czytelnik, 1982). Pierwsza z wymienionych antologii gromadzi przekłady zarówno tłumaczy specjalizujących się w tłumaczeniach z lotewskiego (np. właśnie Jerzy Litwiniuk), jak i tłumaczy, którzy takiego doświadczenia nie posiadają (np. Włodzimierz Słobodnik). Tłumaczką drugiej jest Irena Nowakowa, współtłumaczka (wraz z wymienioną wcześniej Ireną Halber) między innymi również *Opowiadań estońskich*. W przypadku obydwu publikacji jako język oryginału podany jest język danej republiki i język rosyjski, a cały dorobek Nowakowej oprócz tych dwóch publikacji obejmuje jeszcze przekład opowiadań estońskiego autora, Rudolfa Sirge, również nie z estońskiego, lecz za pośrednictwem rosyjskiego. Tłumaczone natomiast przez Nowakową *Opowiadania lotewskie* i *Opowiadania estońskie* opublikowało wydawnictwo Książka i Wiedza: pierwszą w serii „Literatura Narodów Związku Radzieckiego” (25 publikacji w tej serii ukazało się w latach 1950–1953), a drugą – w „Biblioteczne Literatury Radzieckiej” (9 publikacji w latach 1950–1952). *Opowiadania estońskie* są zaskakującym odstępem od linii serii „Biblioteczka Literatury Radzieckiej”, w której publikowano wyłącznie dzieła pisarzy rosyjskich, tłumaczone z języka rosyjskiego. Z kolei w serii „Literatura Narodów Związku Radzieckiego”, obejmującej dzieła tłumaczone z języków narodów radzieckich – bezpośrednio lub za pośrednictwem języka rosyjskiego – i gromadzącej dzieła wybranych autorów republik radzieckich, ukazały się dwie antologie: oprócz wymienionej powyżej antologia *Nowele ormiańskie*.

W tym miejscu przedstawię zatem antologie przekładów z kaukaskich republik radzieckich. Wspomniana powyżej antologia *Nowele ormiańskie*, której tłumaczem był Tadeusz Osiński, miała dwa wydania, rok po roku (1950 i 1951). Utwory, które się w niej znalazły, były tłumaczone za pośrednictwem języka rosyjskiego, o czym wprost informuje opis katalogowy, a autorem wyboru do antologii oraz posłowania jest J. Chaczatrjanc⁶. Parateksty przedmiotowych antologii bywają pomocne w ustaleniu właściwych języków oryginału i ewentualnych języków pośrednich, część wydawców i redaktorów wyjawiała w nich bowiem źródła zamieszczonych w antologiach tłumaczeń. Z posłowania Chaczatrjanca dowiadujemy się, że antologia pierwotnie przygotowana była dla rosyjskiego czytelnika, a więc dopiero

---

⁶ Inicjału nie udało mi się rozszyfrować.

potem została w całości przełożona na język polski, stąd pośrednicząca rola języka rosyjskiego. Niejasny na tym etapie analizy pozostaje zakres owego pośrednictwa – nie możemy wykluczyć obecności w zbiorze rosyjskojęzycznych twórców armeńskich, a zatem występowania również języka rosyjskiego jako języka oryginału. Drugą „dwujęzyczną” publikacją w tym zbiorze jest *Stara poezja armeńska*. Armeńskie dzieła do tej antologii przekładali uznani tłumacze z rosyjskiego: Witold Dąbrowski, Andrzej Drawicz, Jerzy Litwiniuk, Witold Woroszyński, Andrzej Mandalian. Jedyne w przypadku ostatniego tłumacza możemy mieć pewność, że przekładał utwory bezpośrednio. Mandalian był z pochodzenia w połowie Ormianinem, a omawiana w tym miejscu antologia nie była jedynym w jego dorobku przekładem z armeńskiego, choć zdecydowanie częściej tłumaczył z rosyjskiego (przede wszystkim poezję). Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że bezpośrednio tłumaczył również wspomniany wcześniej Jerzy Litwiniuk, autor przekładów z armeńskiego do innej antologii: *Przejścia graniczne: poezja uczona i ludowa*, jednak jak wspomniałam powyżej, aby potwierdzić to przypuszczenie, należałoby przeprowadzić badania archiwalne. W dorobku pozostałych tłumaczy nic natomiast nie wskazuje na to, żeby dokonywali przekładów bezpośrednio z armeńskiego – wszyscy byli za to doświadczonymi tłumaczami z języka rosyjskiego.

Przekłady dzieł gruzińskich ukazały się w trzech antologiach poezji: Czytelnika z 1961 roku, PIW-u z 1974 roku oraz Wydawnictwa Łódzkiego z 1984. Co ważne, we wszystkich znajdują się przekłady najwybitniejszych polskich tłumaczy z języka rosyjskiego, spośród których wielu było równocześnie literatami (to m.in. Iwaszkiewicz, Iłakowiczówna, Pollak, Słobodnik, Międzyrzecki, Tuwim, Brzechwa). Fakt ich uczestnictwa w tych antologiach nadaje tym publikacjom nadzwyczajną rangę i może być przedmiotem pogłębionych badań nad literaturą gruzińską w przekładach polskich twórców, oraz punktem wyjścia do prześledzenia motywacji stojących za tak szerokim zainteresowaniem właśnie gruzińską poezją na przestrzeni czasu (część tłumaczeń zgromadzonych w tych antologiach to tłumaczenia przedwojenne, co sugerowałoby, że popularność literatury gruzińskiej nie była w całości „wytworem” epoki PRL-u). Warto też zauważyć, że trzecia z tych publikacji ukazała się w ramach serii „Poezja narodów związku radzieckiego” publikowanej przez Wydawnictwo Łódzkie w latach 1984–1989. Seria ta obejmuje zaledwie cztery antologie, przy czym jedna z nich gromadzi poezję rosyjską do 1917, druga jest jedyną na polskim rynku antologią dzieł uzbeckich, a trzecia to wspomniana wcześniej antologia poezji armeńskiej.

Ostatnią z kaukaskich republik, Azerbejdżan, reprezentowała w Polsce jedna antologia: *Złote kamienie: dawne i nowe wiersze Azerbejdżanu*, wydana w 1975 roku przez Wydawnictwo Łódzkie. I w tym wypadku, choć katalog wskazuje język azerski jako jedyny język oryginału, na liście tłumaczy znajdujemy przede wszystkim nazwiska osób zajmujących się przekładem z rosyjskiego, m.in.: Witolda Dąbrowskiego, Włodzimierza Słobodnika czy Ireny Piotrowskiej.

Podsumowując tę część prezentacji antologii, należy przede wszystkim zauważyć, że w przypadku literatur peryferyjnych, politycznie zależnych od centrum, do danych bibliograficznych należy podchodzić z dużą ostrożnością i wnikliwie analizować wszystkie zawarte w nich informacje – może się bowiem okazać, że wykluczają się one wzajemnie, np. gdy dla danej antologii katalog wskazuje język republiki radzieckiej jako jedyny język oryginału, a z kolei przeszukanie bazy danych pod kątem wskazanego przy tej antologii tłumacza pokazuje, że nie miał on żadnego doświadczenia w przekładzie z danego języka. Tego rodzaju bibliograficzne komplikacje prowokują zarazem szereg pytań badawczych zwłaszcza o dorobek i biografię tłumaczy, którzy uczestniczyli w omawianych tu antologiach. Dane katalogowe, dostarczając informacji o tym, kto popularyzował literatury małych narodów radzieckich przekładami na język polski, domagają się podjęcia choćby próby ustalenia, jakie mieli do tego kompetencje (językowe i poetyckie), a w dalszej perspektywie – jak przekładały się one na strategie tłumaczeń i na ich recepcję.

4. Antologie „wielonarodowe”

Drugi z omawianych w niniejszym artykule zbiorów – zbiór antologii gromadzących przekłady utworów z różnych republik radzieckich – jest znacznie trudniejszy do zdefiniowania i opisanego w liczbach. Tu dane bibliograficzne z jednej strony „rozmywają się” w złożonych tożsamościach narodowych i wielojęzyczności twórców, a z drugiej bywają redukowane do języka centrum jako instancji decydującej o doborze antologizowanych utworów. Przeglądanie kategorii „język oryginału” w celu odnalezienia publikacji zawierających utwory tłumaczone z wielu języków republik nie przynosi wyczerpujących rezultatów. Najczęściej odnajdujemy zestawienia utworów sąsiadujących ze sobą republik (np. białoruski, ukraiński i rosyjski w antologiach: *Okno otwarte na sad: antologia współczesnej poezji radzieckiej*, Wydawnictwo „Współpraca” 1988, *Bilet do stacji Pierwsza Miłość i inne*

wiersze, Nasza Księgarnia 1985) albo publikacje, które można określić jako mniej lub bardziej okolicznościowe (np. *Znad Dniestru i Dniepru: (poezja Mołdawii i Ukrainy): materiał repertuarowy konkursu Recytacji Poezji i Prozy Rosyjskiej i Radzieckiej*, Wydawnictwo „Współpraca”, 1985 – jest to równocześnie jedyna publikacja okresu 1945–1989, w której pojawiają się utwory z Mołdawskiej SRR).

Paradoksalnie, aby uzyskać bardziej wiarygodne rezultaty poszukiwań antologii wielonarodowych, konieczne jest przejrzanie wszystkich 221 rekordów dotyczących antologii przekładów z języka rosyjskiego wydanych w Polsce w latach 1945–1989. Ponieważ filtr „język oryginału” okazuje się w tym wypadku zawodny, to kategorią, która pomaga wyodrębnić interesujące mnie tu publikacje, jest „autor”. Należy od razu zastrzec, że i ona nie będzie narzędziem doskonałym, ponieważ nie można wykluczyć, że w niektórych wypadkach będziemy mieć do czynienia z rosyjskojęzycznym twórcą z danej republiki, a język rosyjski zmieni swoją funkcję z języka pośredniego na język oryginału. Zarówno złożona tożsamość autorów tworzących w republikach radzieckich, jak i konstrukcje tożsamościowe tworzone przez reżim mogły łatwo się wymknąć sztywnym kategoriom opisu bibliograficznego. Dotyczy to zresztą również autorów z antologii z pierwszego zbioru. Przyjrzenie się narodowościom twórców antologizowanych dzieł pozwala mimo to wyodrębnić z bazy danych większość antologii, których zamierzeniem było wyraźne przedstawienie wielonarodowości ZSRR – zwłaszcza w celach propagandowych.

Państwowy Instytut Wydawniczy wydał w 1957 roku imponujących rozmiarów antologię pt. *Stu trzydziestu poetów: wybór poezji narodów radzieckich*. Jest to typowo przekrojowa antologia mająca na celu zapoznanie polskich odbiorców z reprezentatywnymi utworami poetyckimi z większości republik radzieckich⁷. Przedsięwzięcie pokazuje twórczość republik radzieckich jako swoistą kulturową jedność w różnorodności. Wśród tłumaczy możemy znaleźć m.in. Jana Brzechwę, Józefa Czechowicza, Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, Jarosława Iwaszkiewicza, Annę Kamieńską, Irenę i Juliana Tuwimów i wielu innych. Podobnie jak w przypadku wspomnianej powyżej *Antologii poezji gruzińskiej* nazwiska tłumaczy nadają publikacji nadzwyczajną rangę. Zaangażowanie w antologie sławnych literatów, doświadczonych zarazem w przekładach z języka rosyjskiego świadczy

---

⁷ Nie tylko zresztą republik – w antologii znalazły się również utwory poetów żydowskich i awarskich, brakuje natomiast utworów z Estońskiej i Kirgiskiej SRR.

o tym, że miały być to przedsięwzięcia w założeniu doniosłe i o dużym zasięgu. Być może wydawnictwu zależało nie tyle na pozyskaniu tłumaczy specjalizujących się w języku danej republiki radzieckiej (o co zapewne było trudno), ile na tłumaczach rozpoznawalnych – zapewne był to sposób na popularyzację literatur mniej znanych w Polsce. Z pewnością imponująca lista tłumaczy dowodzi silnej pozycji języka rosyjskiego w powojennej literaturze tłumaczonej, powszechności praktyki tłumaczenia z tego języka wśród literatów i zawodowych tłumaczy. W efekcie więc recepcja literatur narodów radzieckich musiała być zapośredniczona przez język imperium, a więc nieuchronnie zniekształcona.

Inną publikacją inscenizującą jedność twórców z republik radzieckich miała być zapewne wydana przez Książkę i Wiedzę antologia o wiele mówiącym tytule *Więzi przyjaźni*. Zgromadzono w niej przekłady utworów twórców z republik radzieckich, ale też z Polski (m.in. Dąbrowskiej, Różewicza, Gałczyńskiego, Nałkowskiej, Przybosia), w tym twórców zajmujących się również przekładami z języka rosyjskiego (Broniewski, Pasternak, Szeńwald). Dobór nazwisk polskich pisarzy nie wygląda więc na przypadkowy, ale publikacja ta zostaje wydana w zupełnie innych okolicznościach niż wspomniana powyżej antologia *Stu trzydziestu poetów*, bo w roku 1984. Dzisiaj, w kontekście historycznym schyłku ZSRR, podkreślanie tytułowych „więzi przyjaźni” wygląda na zaklinanie rzeczywistości. Tym bardziej interesujące są w tym świetle pozostałe informacje bibliograficzne: jako miejsce wydania podano Moskwę i Warszawę, a jako autora przedmowy – Georgija Mokiejewicza Markowa, ówczesnego I sekretarza Zarządu Związku Pisarzy ZSRR. W świetle tych danych antologia *Więzi przyjaźni* wygląda na ingerencję centrum w kulturę peryferii, próbę utwierdzenia panującego porządku.

Przeoglądając tytuły antologii przekrojowych, można zauważyć więcej przykładów publikacji jawnie służących celom propagandowym – najdobitniejszym dowodem wydaje się antologia Czytelnika z 1949 roku pt. *Wiersze o Stalinie*, gromadząca utwory poetów z Rosji (z Majakowskim na czele), Ukrainy czy Kazachstanu. I tu zaangażowano do współpracy znaczące nazwiska polskich tłumaczy i twórców: m.in. Gałczyńskiego, Brzechwę, Woroszyłskiego. Ponownie różnorodność i ranga autorów zdają się służyć pokazaniu wielkości i jedności narodów Związku Radzieckiego, w tym wypadku – w umacnianiu kultu przywódcy.

Omawiając zbiór wielonarodowych antologii, warto zwrócić też uwagę na wymykającą się otwarcie propagandowym założeniom dziewiętnastotomową kolekcję PIW-u, która ukazywała się w latach 1960–1982. Koncepcją

leżącą u podstaw tej serii było coroczne wydawanie antologii najciekawszych opowiadań twórców radzieckich opublikowanych w danym roku. Za tytuł każdej antologii w tej serii służy tytuł jednego z utworów, z dopiskiem „opowiadania” i datą roczną, np. *Dzień meduzy: opowiadania 1976*, *Smak wiśni: opowiadania 1970*, *Frygijskie bławatki: opowiadania 1977*. Wśród twórców przeważają wyraźnie pisarze rosyjscy, ale w antologiach PIW-u znajdują się również autorzy z Ukrainy, Białorusi, Litwy, Łotwy, Estonii, Mołdawii, Gruzji, Armenii, Uzbekistanu. Zastanawia więc, dlaczego w danych katalogowych jako język oryginału wszystkich tych antologii widnieje wyłącznie rosyjski. Pewne wyjaśnienie dają noty biograficzne zamieszczone w większości tomów: jako źródła publikacji oryginałów podane są rosyjskojęzyczne czasopisma. Nie musi to oznaczać, że wszystkie utwory powstały w języku rosyjskim, ale świadczy z pewnością o tym, że opublikowanie ich w tym języku pozwalało twórcom „zaisnąć” nie tylko w centrum, ale w praktyce dotrzeć także poprzez przekłady z języka centrum do peryferii. Pokazuje to również taką formę uczestnictwa imperium w obiegu przekładów z małych literatur, w którym to od centrum zależy, co jest publikowane i upowszechniane w przekładach.

Osobnym zjawiskiem, wychodzącym poza zakres tematyczny niniejszego artykułu, lecz wartym odnotowania, jest literacki przejaw wspólnoty „bratnich narodów” w postaci popularnych w PRL-u antologii baśni narodów Związku Radzieckiego. Jest to podzbiór publikacji nieco odrębny od dwóch wymienionych wcześniej: nie wszystkie znajdujące się w nim publikacje są tłumaczeniami w sensie ścisłym, a niepewna granica między przekładem a adaptacją zachęca do uważnego zbadania, do jakiego stopnia i na jakie sposoby te baśnie były „przetwarzane” na potrzeby polskich odbiorców. W przypadku wydanych przez Książkę i Wiedzę, a później czterokrotnie wznawianej przez Naszą Księgarnię antologii *Baśnie narodów Związku Radzieckiego* odnajdujemy jedynie informację o autorkach opracowania (Wanda Markowska i Anna Milska). W latach 50. publikacja wydawana była z przedmową Maksyma Gorkiego, co wskazuje, że pomysł na tę antologię nie powstał w kulturze przyjmującej. Drugi projekt wydawniczy o identycznym tytule (*Baśnie narodów ZSRR*) został zainicjowany przez wydawnictwo „Współpraca” pod koniec lat 80. – publikacje były podzielone i uporządkowane według regionów (tj. osobno baśnie narodów republik nadbałtyckich, republik zakaukaskich itd.). Tłumacze w tym wypadku zostali wskazani (Waldemar Gajewski i Stanisław Ulicki), a jako język oryginału znów podany jest tylko język rosyjski. Choć więc obydwie serie baśni wyglądają

na zaczerpnięte z zewnątrz projekty wydawnicze, warto przyjrzeć się ich wkładowi w popularyzację w polskiej kulturze tradycji przekazów ustnych i folkloru małych narodów radzieckich.

5. Podsumowanie

Na podstawie analizy danych bibliograficznych, którą zaprezentowałam, można wysnuć pewne ogólne wnioski na temat kształtowania się i rozwoju antologii przekładów z literatur radzieckich na przestrzeni czasu oraz udziału w nim Rosyjskiej Federacyjnej SRR jako zewnętrznej przyczyny i pośrednika.

Najwyższy przepływ tłumaczeń literatur radzieckich w antologiach możemy zaobserwować na początku i u schyłku PRL: początek lat 50. i druga połowa lat 80. to czasy większych przedsięwzięć wydawniczych poświęconych tym literaturom (serie wydawnicze i duże, przekrojowe antologie). Można więc powiedzieć, że w antologiach przekładów literatur radzieckich upatrywano pewną rolę najpierw w umacnianiu i zatwierdzaniu nowego porządku geopolitycznego, a następnie w ratowaniu go u jego schyłku, choćby na zasadzie zaklinania rzeczywistości. Znamienne jest, że ostatnia seria wydawnicza poświęcona tym literaturom, „Poezja Narodów Związku Radzieckiego”, urywa się w roku 1989, na zaledwie czterech publikacjach. Antologie stanowiły więc swego rodzaju narzędzie polityki kulturowej imperium, konstruującej obraz odpowiednio sprofilowanej i zdefiniowanej wielonarodowości scementowanej ideową jedynomyślnością.

Radziecka Rosja jako centrum najczęściej obecna była w historii powstawania i publikacji tych tłumaczeń za sprawą języka rosyjskiego, który miał otwierać i ułatwiać dostęp do literatur peryferyjnych (m.in. dzięki zasięgowi publikacji i czasopism rosyjskojęzycznych oraz powszechnej obowiązkowej znajomości języka), a jednocześnie uczestniczyć w komunikacji między literaturami jako język pośredni przekładów. Analizując dane bibliograficzne, można dojść do wniosku, że w tej roli język rosyjski sprzyjał popularyzacji małych literatur republik radzieckich (np. poprzez udział w antologiach znanych twórców – tłumaczy z literatury rosyjskiej) i może posłużyć do rozwinięcia badań nad przekładami zapośredniczonymi przez język imperium.

Pośrednictwo rosyjskiego centrum przejawiało się nie tylko w języku przekładu, ale też w projektach wydawniczych. Przechodząc od danych

bibliograficznych dotyczących współtwórców antologii do ich paratekstów, możemy odnaleźć antologie, które stworzone zostały w Rosji i z myślą o rosyjskim odbiorcy, a dopiero potem przełożone na język polski. Polscy czytelnicy nie byli projektowanymi przez antologistów odbiorcami tych publikacji, dlatego warto w dalszych badaniach prześledzić ich recepcję i porównać, na ile to możliwe, na przykład na podstawie recenzji, w jaki sposób była ona rozbieżna z recepcją pierwotnych odbiorców.

Innym wartym podjęcia zagadnieniem jest udział poetów-tłumaczy w kształtowaniu obrazów literatur radzieckich w języku polskim. Obrazy te musiały być w jakimś stopniu wypadkową poetyki ich utworów autorskich i doświadczenia w przekładach z języka rosyjskiego. Ile więc pozostawało miejsca na oryginalny, odrębny głos małych radzieckich literatur?

Do pogłębionych badań zachęca również wynikające z katalogowego zamętu pytanie o udział w antologiach rosyjskojęzycznych twórców z republik radzieckich: jak wielu ich było w stosunku do twórców posługujących się językami republik? Jak sami określali swoją tożsamość, a jak ta tożsamość była definiowana poprzez antologizację ich utworów?

Zgromadzenie i analiza danych bibliograficznych dotyczących antologii przekładów na język polski literatur radzieckich może więc stanowić podstawę wielokierunkowych, pogłębionych badań nad tłumaczeniami tych literatur, które z jednej strony pokazywałyby, w jakim stopniu ich obecność w Polsce była uwarunkowana względami politycznymi i jak owe względy regulowały ich recepcję, a z drugiej strony ujmowałyby radzieckie imperium w niejednoznacznej roli pośrednika, który równocześnie „przybliża” literatury mniejszych narodów i kontroluje ich obieg w kulturze docelowej. Bibliograficzny chaos danych czeka nie tylko na uzupełnienie i uporządkowanie, ale także na odsłonięcie kryjących się za nim kontekstów politycznych, historycznych i kulturowych.

Bibliografia

1956. *Niespodziewany gość: utwory sceniczne*, Wilno: Państwowe Wydawnictwo Literatury Pięknej Litewskiej SRR.
1971. *Pieśni i gwiazdy: litewskie wiersze wybrane*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
1985. *Znad Dniestru i Dniepru: (poezja Moldawii i Ukrainy): materiał repertuarowy konkursu Recytacji Poezji i Prozy Rosyjskiej i Radzieckiej*, Warszawa: „Współpraca”.

- Chaczatrjanc J.I. (red.) 1950. *Nowele ormiańskie*, przeł. Tadeusz Osiński, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Chróścielewski Tadeusz, Sikirycki Igor (red.) 1975. *Złote kamienie: dawne i nowe wiersze Azerbejdżanu*, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Czachowska Jadwiga, Szałagan Alicja (red.) 1999. *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 6, Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Halber Irena, Nowak Irena (tłum.) 1951. *Opowiadania estońskie*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Heilbron Johan, Sapiro Gisèle 2007. *Outline for a sociology of translation. Current issues and future prospects*, w: Michaela Wolf, Alexandra Fukari (red.). *Constructing a Sociology of Translation*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 93–107.
- Hollender Tadeusz (tłum.) 1972. *Z poezji ukraińskiej: przekłady*, Warszawa: Czytelnik.
- Huszcza Jan (red.) 1971. *Wiersze białoruskie*, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Huszcza Jan (red.) 1978. *Antologia poezji białoruskiej*, przeł. Janina Brzostowska i in., Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jaworski Kazimierz Andrzej (tłum.) 1972. *Przekłady poezji ukraińskiej, białoruskiej i narodów kaukaskich*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Lau-Gniadowska Anna (tłum.) 1951. *Nowele litewskie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lewin Leopold (red.) 1961. *Antologia poezji gruzińskiej*, przeł. Zbigniew Bińkowski i in., Warszawa: Czytelnik.
- Lewin Leopold, Stoberski Zygmunt (red.) 1972. *Zorze nad Dźwiną: lotewskie wiersze wybrane*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lewin Leopold (red.) 1974. *Dawna poezja gruzińska*, przeł. Anna Kamińska i in., Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Litwiniuk Jerzy (tłum.) 1988. *Pieśń o niechybnym spotkaniu ze szczęściem: Betti Alver, Artur Alliksaar, Hando Runnel, Jaan Kaplinski: wiersze czterech poetów estońskich*, Warszawa: Czytelnik.
- Litwiniuk Jerzy (tłum.) 1982. *Ballada o błękitnym wielorybie: wiersze czterech poetów lotewskich*, Warszawa: Czytelnik.
- Litwiniuk Jerzy (red., tłum.) 1986. *Przejścia graniczne: poezja uczona i ludowa*, Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.
- Mandalian Andrzej (red.) 1970. *Stara poezja armeńska*, przeł. Witold Dąbrowski i in., Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Nieuważny Florian, Nowiński Wiktor (red.) 1984. *Więzi przyjaźni*, przeł. Ewa Niepokólczycka i in., Moskwa, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Nieuważny Florian (red.) 1988. *Okno otwarte na sad: antologia współczesnej poezji radzieckiej*, przeł. Krzysztof Sieniawski i in., Warszawa: „Współpraca”.
- Nowak Irena (tłum.) 1951. *Opowiadania lotewskie*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Pachlowski Jerzy (red.) 1984. *Zielone żagle żuდეń: opowiadania lotewskie*, przeł. Jerzy Pachlowski i in., Warszawa: Czytelnik.

- Paloposki Outi 2018. *The Missing Needle: Bibliographies, Translation Flows and Re-translation*, w: Bruno Berni, Anna Wegener (red.), *Translating Scandinavia. Scandinavian Literature in Italian and German Translation, 1918–1945*, Roma: Edizioni Qasar, s. 15–28.
- Pasternak Leon (tłum.) 1957. *Czas próby*, Warszawa: Czytelnik.
- Pollak Seweryn (red.) 1957. *Stu trzydziestu poetów: wybór poezji narodów radzieckich*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Pollak Seweryn (red.) 1949. *Wiersze o Stalinie: wybór wierszy poetów radzieckich*, przeł. Melania Kierczyńska i in., Warszawa: Czytelnik.
- Poupaud Sandra, Pym Anthony, Torres Simon Esther 2009. *Finding Translations. On the Use of Bibliographic Database in Translation History*, „Meta: Journal Des Traducteurs” 54/2, s. 264–278.
- Sikirycki Igor (red.) 1985. *Poezja gruzińska: antologia*, przeł. Igor Sikirycki i in., Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Stoberski Zygmunt (red.) 1973. *Tam, gdzie malwy lśnią czerwone: antologia literatury litewskiej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szewieła Grigorij, Tobiasz Julian (red.) 1969. *W jednym szeregu: wspomnienia uczestników walk partyzanckich na Białorusi 1941–1944*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Ulicki Stanisław (red.) 1985. *Bilet do stacji Pierwsza Miłość i inne wiersze*, przeł. Józef Waczków i in., Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Zhou Xiaoyan, Sanjun Sun 2017. *Bibliography-Based Quantitative Translation History*, „Perspectives” 25/1, s. 98–119.